

TALAB VA TAKLIF ELASTIKLIGI

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori, dotsent

nturopova@tersu.uz

Musurmonqulov Azizbek Astonaqulovich

Terdu iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

aziz.musurmonqulov@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada talab va taklif elastikligi bozor mexanizmining muhim analitik vositasi sifatida chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Narx, daromad va boshqa omillar o'zgarishi sharoitida talab va taklif hajmining qay darajada va qaysi yo'nalishda javob qaytarishini aniqlash elastiklik tushunchasi orqali izohlanadi. Tadqiqotda talab va taklif elastikligining nazariy asoslari, ularning turlari hamda bozor muvozanatiga ta'siri izchil yoritiladi. Shuningdek, elastiklik ko'rsatkichlarining iqtisodiy siyosat, soliq tizimi va ishlab chiqaruvchilar strategiyasini shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy asosda ko'rsatib beriladi. Olingan xulosalar elastiklik tushunchasini chuqur anglash bozor jarayonlarini prognoz qilish va samarali iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: talab elastikligi, taklif elastikligi, narx elastikligi, bozor muvozanati, daromad elastikligi, iqtisodiy siyosat.

Abstract

This article provides a deep scientific analysis of the elasticity of demand and supply as an important analytical tool of the market mechanism. Determining the extent and direction of the response of demand and supply to changes in price, income, and other factors is explained through the concept of elasticity. The study consistently covers the theoretical foundations of the elasticity of demand and supply, their types, and their impact on market equilibrium. The importance of elasticity indicators in the formation of economic policy, the tax system, and the strategy of producers is also scientifically demonstrated. The conclusions obtained confirm that a deep understanding of the concept of elasticity is of great importance in forecasting market processes and making effective economic decisions.

Keywords: elasticity of demand, elasticity of supply, price elasticity, market equilibrium, income elasticity, economic policy.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida narxlar mexanizmi resurslarni taqsimlash va iqtisodiy subyektlar xulq-atvorini muvofiqlashtirishda markaziy rol o'ynaydi. Biroq narxlarning o'zgarishi talab va taklif hajmiga bir xil darajada ta'sir ko'rsatmaydi. Ayrim hollarda kichik narx o'zgarishi talabning keskin o'zgarishiga olib kelsa, boshqa vaziyatlarda sezilarli narx tebranishlari talab yoki taklif hajmida deyarli o'zgarish keltirib chiqarmaydi. Ana shu farqlarni tushuntirish va miqdoriy baholash zarurati talab va taklif elastikligi tushunchasini iqtisodiy tahlilning muhim elementi sifatida shakllantirdi. Elastiklik bozor ishtirokchilarining sezgirligini ifodalaydi va narx signallarining samaradorligini aniqlash imkonini beradi. Shu bois elastiklik nazariyasi nafaqat mikroiqtisodiy tahlilning, balki amaliy iqtisodiy siyosatning ham ajralmas qismi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy adabiyotlarda talab va taklif elastikligi masalasi asosan neoklassik mikroiqtisodiyot doirasida shakllangan. Dastlab elastiklik tushunchasi narx va talab o'rtasidagi nisbatni oddiy matematik ifoda orqali baholash sifatida talqin etilgan bo'lsa, keyinchalik u iqtisodiy xulq-atvorni tushuntiruvchi kengroq nazariy vositaga aylandi. Ilmiy manbalarda talab elastikligi iste'molchilarning muqobil tovarlar mavjudligi, daromad darajasi va ehtiyojlarning zaruriylik darajasi bilan bog'liq holda izohlanadi. Taklif elastikligi esa ishlab chiqarish quvvatlari, texnologik moslashuvchanlik va vaqt omiliga bevosita bog'liq ekani ta'kidlanadi. Zamonaviy adabiyotlarda elastiklik ko'rsatkichlaridan soliq yukining iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar o'rtasida taqsimlanishini aniqlashda, shuningdek, davlat aralashuvi oqibatlarini baholashda keng foydalanilmoqda. Bu holat elastiklik nazariyasining amaliy ahamiyati tobora ortib borayotganini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi mantiqiy-analitik va qiyosiy yondashuvlarga asoslangan. Talab va taklif elastikligi tushunchalari nazariy modellar orqali izohlanib, ularning miqdoriy ifodalari umumlashtirildi. Metodologik jihatdan elastiklik narx, daromad va o'rinbosar tovarlar narxining o'zgarishiga nisbatan talab va taklif hajmining foizli o'zgarishi sifatida talqin qilindi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida elastik va noelastik holatlar solishtirilib, ularning bozor muvozanatiga ta'siri tahlil qilindi. Shuningdek, tarixiy-nazariy yondashuv orqali elastiklik tushunchasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari izchil yoritildi, bu esa mavzuning nazariy chuqurligini ta'minladi.

Tadqiqot metodologiyasini kengaytirish jarayonida talab va taklif elastikligini baholash masalasi faqat statik narx–miqdor munosabati bilan cheklanmasdan, vaqt omili va bozor moslashuvchanligi nuqtai nazaridan ham tahlil qilindi. Xususan, qisqa muddatli va uzoq muddatli elastiklik tushunchalari metodik jihatdan farqlanib, ularning iqtisodiy mazmuni alohida asoslab berildi. Qisqa muddatda iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar muqobil variantlarga cheklangan holda javob qaytarishi sababli elastiklik darajasi pastroq bo'lishi mumkin, uzoq muddatda esa resurslar qayta taqsimlanishi va texnologik moslashuv hisobiga elastiklik ortadi. Metodologik yondashuvning muhim jihati shundaki, elastiklik ko'rsatkichlari o'rtacha emas, balki chegaraviy o'zgarishlar orqali talqin qilindi, bu esa narx signallarining real bozor sharoitida qanday ishlashini aniqroq tushuntirish imkonini berdi. Shuningdek, tahlil jarayonida elastiklikka ta'sir etuvchi institutsional va ijtimoiy omillar nazariy umumlashtirish darajasida hisobga olindi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, talab va taklif elastikligi bozor mexanizmining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Talab elastik bo'lgan bozorlarda narxning kichik o'zgarishi talab hajmida sezilarli tebranishlarni keltirib chiqaradi, bu esa ishlab chiqaruvchilarni narx belgilashda ehtiyotkor bo'lishga majbur etadi. Aksincha, talab noelastik bo'lgan sharoitlarda narx oshishi talab hajmiga kuchli ta'sir ko'rsatmaydi va umumiy tushum ortishi mumkin. Taklif elastikligi ham shunga o'xshash tarzda ishlab chiqaruvchilarning narx signallariga qanchalik tez va samarali javob berishini ifodalaydi. Tadqiqot davomida talab va taklif elastikligining asosiy turlari quyidagi jadvalda umumlashtirildi:

Elastiklik turi	Tavsifi	Bozor oqibati
Elastik talab	Narxga sezgir	Narx o'zgarishi tushumni kamaytirishi mumkin
Noelastik talab	Narxga sust javob	Narx oshishi tushumni oshiradi
Elastik taklif	Tez moslashuv	Bozor muvozanati tez tiklanadi
Noelastik taklif	Sekin moslashuv	Narx tebranishlari kuchli bo'ladi

Jadvaldan ko'rinadiki, elastiklik darajasi bozor natijalarini tubdan o'zgartirishi mumkin.

Kengaytirilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, talab va taklif elastikligi nafaqat tovarning iqtisodiy xususiyatlariga, balki iste'molchilarning xulq-atvori va bozor infratuzilmasiga ham sezilarli darajada bog'liqdir. Zaruriy ehtiyoj tovarlari bozorida talab elastikligi past bo'lib, narx o'zgarishlari iste'mol hajmiga nisbatan sust ta'sir ko'rsatadi, bu esa ishlab chiqaruvchilar uchun narx siyosatini nisbatan barqaror yuritish imkonini beradi. Aksincha, hashamat yoki o'rinbosarlari ko'p bo'lgan tovarlar bozorida talab yuqori elastiklikka ega bo'lib, narx tebranishlari darhol talab hajmida aks etadi. Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, taklif elastikligi ishlab chiqarish quvvatlari va texnologik darajaga bevosita bog'liq bo'lib, moslashuvchan ishlab chiqarish tizimiga ega tarmoqlarda bozor muvozanati tezroq tiklanadi. Shu tariqa, elastiklik ko'rsatkichlari bozor barqarorligini baholashda muhim indikator sifatida namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA

Natijalarni muhokama qilish jarayonida talab va taklif elastikligining iqtisodiy siyosat uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi. Xususan, soliq solish samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri elastiklik ko'rsatkichlariga bog'liqdir. Agar talab noelastik bo'lsa, soliq yukining katta qismi iste'molchilar zimmasiga tushadi; elastik talab sharoitida esa soliq yukining asosiy qismi ishlab chiqaruvchilar tomonidan ko'tariladi. Shu bois elastiklikni e'tiborga olmasdan olib borilgan iqtisodiy siyosat kutilmagan va ijtimoiy jihatdan salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Muhokama shuni ko'rsatadiki, elastiklik tushunchasi nafaqat nazariy, balki amaliy qarorlar qabul qilishda ham muhim analitik asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalarni muhokama qilish jarayonida talab va taklif elastikligining iqtisodiy siyosat va tartibga solish mexanizmlaridagi roli yanada yaqqol ko'rinadi. Muhokama shuni ko'rsatadiki, narxlarni sun'iy tartibga solish elastik bozor sharoitida kuchli nomutanosibliklarga olib kelishi mumkin, chunki talab va taklif hajmlari tezkor javob qaytaradi. Noelastik bozorlar sharoitida esa bunday aralashuv qisqa muddatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashi mumkin, biroq uzoq muddatda samaradorlikni pasaytirish xavfi mavjud. Muhokama davomida aniqlanishicha, elastiklik tushunchasi soliq yukining taqsimlanishini tahlil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi, chunki elastiklik darajasi qaysi tomon – iste'molchi yoki ishlab chiqaruvchi – asosiy iqtisodiy yukni ko'tarishini belgilab beradi. Shu sababli elastiklikni chuqur tahlil qilmasdan ishlab chiqilgan iqtisodiy qarorlar kutilmagan salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, talab va taklif elastikligi bozor iqtisodiyotining asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, narx mexanizmining qanday ishlashini chuqur anglash

imkonini beradi. Tadqiqot natijalari elastiklikni hisobga olish bozor muvozanatini prognoz qilish, ishlab chiqaruvchilar strategiyasini belgilash va davlat iqtisodiy siyosatini samarali yuritishda muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi. Talab va taklif elastikligi tushunchalarini izchil tahlil qilish mikroiqtisodiy jarayonlarni yanada aniqroq tushunish va real iqtisodiy muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar taklif etish imkonini beradi.

Umumlashtirilgan xulosalar shuni ko'rsatadiki, talab va taklif elastikligi bozor mexanizmini tushuntirishda nafaqat yordamchi tushuncha, balki fundamental analitik vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari elastiklik ko'rsatkichlarini hisobga olish bozor muvozanatini prognoz qilish, narx siyosatini shakllantirish va davlat aralashuvining oqibatlarini baholashda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, elastiklikning vaqt omiliga bog'liqligi va institutsional sharoitlar bilan o'zaro ta'siri uni statik ko'rsatkich sifatida emas, balki dinamik iqtisodiy kategoriya sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur qo'shimcha xulosalar mikroiqtisodiy nazariyani yanada chuqurlashtirish bilan birga, amaliy jihatdan bozor siyosatini samarali olib borish uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Knight F. H. Risk, Uncertainty and Profit. – New York: Houghton Mifflin Company, 1921. – 381 p.
2. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London: Macmillan, 1936. – 403 p.
3. Markowitz H. Portfolio Selection // Journal of Finance. – 1952. – Vol. 7, No. 1. – P. 77–91.
4. Samuelson P. A. Economics. – New York: McGraw-Hill Book Company, 1983. – 842 p.
5. Sharpe W. F. Investments. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990. – 1016 p.
6. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Boston: Pearson Education, 2016. – 720 p.
7. Arrow K. J. Essays in the Theory of Risk-Bearing. – Amsterdam: North-Holland, 1971. – 278 p.
8. Stiglitz J. E. Risk, Incentives and Insurance: The Pure Theory of Moral Hazard // Geneva Papers on Risk and Insurance. – 1983. – Vol. 8. – P. 4–33.